

УДК 811.161.2'373.23(045)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/10>

Дворянкін В. О.

Маріупольський державний університет

Щетиніна Д. О.

Маріупольський державний університет

ОЦІННІ АНТРОПОНОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено оцінній лексиці як важливому складнику української номінативної системи й динамічному ресурсу мови художніх текстів. Наведено опис оцінних антропономів у новітньому українському художньому мовленні з увагою до специфіки їх семантичної структури та функційно-стилістичного навантаження. Джерелами дослідження слугували антропоназви, виявлені в текстах романів Галини Вдовиченко «Маріупольський процес» та Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце».

Виділено дві основні лексико-семантичні групи: «Назви на позначення зовнішніх якостей і фізичного стану людини» (об'єднує такі підгрупи: «Назви людей за віком», «Назви, які вказують на зріст і особливості фігури людини», «Назви на позначення фізичного стану людини», «Назви на позначення зовнішнього вигляду неохайної людини») та «Назви на позначення внутрішніх якостей людини» (складається із підгруп «Назви на позначення інтелектуальних здібностей людини», «Назви людини за поведінкою, деякими вчинками», «Назви людини за ставленням до інших осіб»).

Здійснений аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про наявність багатого образного лексикону української мови. Більшість репертуару оцінних номінативних одиниць становлять назви на позначення внутрішніх якостей людини (здебільшого із негативною конотацією, що зумовлено творчим задумом майстринь художнього слова). Зафіксовано й фразеологічні номінації як один зі засобів вираження емоційно-оцінної характеристики персонажів та їхніх дій. Звернуто увагу й на композити, які найчастіше є компонентом фонду сучасної української оцінної ненормативної лексики. Важливу роль у процесі вираження відповідної конотації відіграють і словотвірні ресурси, зокрема суфікси суб'єктивної оцінки.

Перспективу подальших студій вбачаємо в аналізі оцінного потенціалу антропономінації на базі інших українських прозових творів нової доби.

Ключові слова: художнє мовлення, оцінна лексика, оцінна антропономінація, назви рис людини, лексико-семантична група, композит.

Постановка проблеми. Дослідження новітнього українського художнього мовлення є важливим етапом у студіюванні вітчизняної лексикології, адже елементи різних суспільно-політичних, історико-культурних, побутових процесів, які нині відбуваються, яскраво відображають митці в словниковому багатстві художнього континууму. До важливих складників номінативної системи української мови належить оцінна лексика, яка є динамічним ресурсом мовної тканини літературних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині маємо низку наукових праць, у яких взято до уваги оцінні номени, вживані в українському художньому мовленні. Так, зазначеній проблемі присвячено студії І. М. Бабій [1], І. В. Денисовець [4], І. І. Коновал [5], В. В. Корольової [6], В. Л. Кришук [7; 8], Т. М. Наумової [11], У. В. Соловій [15]

та інших. Однак попри здобутки в цій галузі лінгвістичних досліджень згаданий шар лексики в мові багатьох сучасних художніх текстів досі не розглянуто. Зокрема, лінгвісти не приділяють належної уваги мовній палітрі творів Галини Вдовиченко та Єлизавети Мельниченко. Звідси й впливає актуальність цієї розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є опис номінацій рис людини в новітньому українському художньому мовленні з увагою до специфіки їх семантичної структури та функційно-стилістичного навантаження. Матеріалом студії стали антропоназви, наявні в текстах романів Галини Вдовиченко «Маріупольський процес» та Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце».

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичний аналіз назв рис людини на базі зазначених вище творів дав можливість виділити дві основні

лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які містять певні розгалуження:

1. Назви на позначення зовнішніх якостей і фізичного стану людини. Виокремлена ЛСГ має невисоку функційну активність в ідіостилях письменниць.

1.1. Назви людей за віком. Ця підгрупа номенів об'єднує невелику кількість антрополоксем: *дрібнота* ('малі діти' (у словнику подано з ремарками «розмовне слово, вираз», «збірне слово») [14, т. 4]); *підліток* ('хлопчик або дівчинка 12-16 років – перехідного віку від дитинства до юнацтва' [13, т. 6, с. 451]): <...> *щойно з обіду, макарони, котлети, компот, діти бігають, їх тут багато – дрібноти й підлітків, усі разом грають у футбол* [2, с. 51]; *малявка*: *Вона своє: що ти розумієш, малявка!* [2, с. 76]; *дівча*: *Ще зовсім дівча* [2, с. 40]; *дівчинка*: *Яка вона ще дівчинка* [2, с. 168]; *Друге [повідомлення] від того самого абонента «Маленька дівчинка скутила за лисеньким!!!»* [10, с. 12]; *пацан*: *Ще зовсім пацан* [2, с. 134]. Зауважимо, що номени *малявка, дівча, дівчинка, пацан* здебільшого позначають осіб дитячого й молодого віку, проте у наведених контекстах (згідно з авторським задумом) набувають негативної конотації з метою принизити справжній вік і гідність персонажів.

1.2. Назви, які вказують на зріст і особливості фігури людини. У межах зазначеної підгрупи фіксуємо номінативи з негативною семантикою, яка вказує на завеликий або надто малий зріст людини: *одоробло* (*одоробало* 'людина високого росту й міцної будови' (із ремаркою «зневажливе слово, вираз») [9, с. 193]): *«У такі цицьки зануритися б своїм великим носом – а там хоч би й задихнутися, не шкода!» Як тобі зізнання? – повідомляла Валька. – Це хто таке казав? – запитувала Ольга. – Якесь одоробло у райцентрі, – підхоплювала Валька* [2, с. 76]; *шибздики* (*шибзик* 'мала на зріст людина' із маркером «крим.» (із жаргону кримінальних злочинців) [16, с. 299]): *І що це за шибздики? – підвівся Ілля Любомирович і обережно виглянув з укриття, під яким вони лежали* [10, с. 19]. На позначення маленького зросту людини також засвідчено фразеологізм *метр у кепці*, який окреслює відповідний зовнішній вигляд героя: *Правда, Петре? – до хирлявого, метр у кепці, чоловіка. Той мало не вдавився, очі витріщив* [2, с. 75].

1.3. Назви на позначення фізичного стану людини. Вказана підгрупа представлена невеликою кількістю слів, яким властивий високий ступінь вживаності у тексті роману Єлизавети

Мельниченко «Маріупольський процес». Так, це лексеми у формі субстантивованих прикметників, які позначають як спотворений зовнішній вигляд, так і недієздатний стан людини: *одноокий* ('який має одне око; з одним оком' [13, т. 5, с. 636]): *Одноокому на автопокришці теж дісталося, фізіономію перехнябило, а інших ушкоджень наче не спостерігалося, принаймні зовні* [2, с. 18]; *Що-що? – з удаваною увагою нахилився він над своїм однооком – той намагався щось сказати* [2, с. 18]; *Буча вже знав, що одноокого там немає* [2, с. 106]; *контужений*: *Гей ти, контужений. Сприймаєш інформацію? Тоді так* [2, с. 24]; *Уже майже спочило, коли Вітьок вийшов з хати, кинув контуженому старий кожух і засмальцьований батюків ватник <...>* [2, с. 25].

1.4. Назви на позначення зовнішнього вигляду неохайної людини. Ця підгрупа номінацій репрезентована невеликою кількістю лексем із суто негативним забарвленням: *опудало* ('про незграбну, вайлувату або негарну людину' (зі стилістичними маркерами «переносне значення», «лайливе слово, вираз», «зневажливе слово, вираз») [13, т. 5, с. 733]): *Просто опудало, – констатував Артур, сидючи у бейсболці та з піднятим угору носом перед дзеркалом <...>* [10, с. 137]; композит *страхолюдина*: *Половина обличчя – чужа. Ще й щетиною заріс, страхолюдина* [2, с. 33].

2. Назви на позначення внутрішніх якостей людини. Виділена ЛСГ є важливим репертуаром оцінної лексики. Це пояснюється тим, що саме через опис розумових здібностей і поведінки героїв романів митці можуть найяскравіше показати своє ставлення до відтворюваних подій.

2.1. Назви на позначення інтелектуальних здібностей людини. Антрополоксеми, які об'єднує ця підгрупа, здебільшого мають негативне забарвлення і є засобом зображення зневажливого й фамільярного ставлення героїв одне до одного, незважаючи на родинні стосунки, соціальні статуси. Наприклад: *ідіот / ідіотка* (*ідіот* 'дурень, недоумкувата людина' (із маркером «лайливе слово, вираз») [14, т. 4]): *Та мені дуже шкода, що мій братик виріс ідіотом* [10, с. 93]; *Крутилися у голові його слова: «Не втечу, обіцяю».* *Повірила, ідіотка* [2, с. 66]; *придурок* ('той, хто вдає наївну, нетямущу людину' (зі стилістичним маркером «розмовне слово, вираз»), 'недоумок, дурнуватий' (із ремарками «розмовне слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [3, с. 1115]): *А, це ці придурки, – видихнув Шмулік* [10, с. 61]; *телепень* ('нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тюхтій' (із маркерами «розмовне

слово», «лайливе слово, вираз») [13, т. 10, с. 62]): **Телепень!** – з розчаруванням у голосі сказав Бен Ізраїлевич екранному Кийку [10, с. 107]; **йолоп** ('розумово обмежена, тупа людина; бевзь, недо-тепа' (зі стилістичними маркерами «зневажливе слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [14, т. 6]): *Ти думаєш, я лякливий йолоп, що від першого-ліпшого наїзду затрясється і пожене в куці?* [10, с. 83–84]; **недоумок** ('нерозумна, обмежена, нерозвинена людина' (із ремаркою «розмовне слово, вираз») [13, т. 5, с. 302]): *Артур загалом добре розумів, що за люди є ватажки кацапських найманців: це недоумки без виховання і совісті, які у короткому минулому були безталанними лузерами* [10, с. 126].

Засвідчено й негативнооцінні номінації-ком-позити, які яскраво характеризують розумові здібності персонажів. Зокрема, це субстантивовані прикметники **лободирий** (очевидно, що це оказіоналізм) та іменник **довбодятел**: *Голова монгола не рухалась <...> гляділа на хлопця. Бії, лободирий!* – зі злістю і досадою кричала йому з берега дівчина [10, с. 71]; *Начувайся відтепер, довбодятле!* [10, с. 84].

Спостерігаємо у текстах романів антропоно-мени на позначення інтелектуальних здібностей із позитивною конотацією: **геній** ('особа, наді-лена геніальністю' [13, т. 2, с. 51]): *<...> відповів він з інтонацією впевненості, що в неї нічого не вийде, бо вона – жалюгідна дурепа, а він – геній* [10, с. 78] (позитивне забарвлення лексеми **геній** підсилюється своєрідним протиставленням «жалюгідна дурепа – геній»); **мегарозум** (розум 'людина, група людей, які характеризуються високими розумовими, інтелектуальними здібностями' (зі стилістичним маркером «переносне значення») [13, т. 8, с. 838]): *Я навіть сам почав його більше поважати після цих її передачок, бо Ізя в обробці Кошки-Мишикіної – це мегарозум і батько української нації!* [10, с. 132]. Зауважимо, що антропоназву **мегарозум** утворено за допомогою префіксоїда **мега-**, який властивий українській мові початку ХХІ століття.

2.2. Назви людини за поведінкою, деякими вчинками. До цієї підгрупи належать лексеми на позначення простодушності та неухважності персонажів: **наївняк** ('наївна людина' із ремарками «мол.» (із загальномолодіжного жаргону), «жарт.» (жартівливе слово) [16, с. 183]): *Наївняк ти, сестричко. – Вітьок спробував обійняти сестру <...>* [2, с. 97]; *Отакий був наївняк. Та й не він один* [2, с. 81] (виявлено іменник спільного роду із суфіксом негативної оцінки **-як-**); **роззява** ('неу-

важна людина', 'недбала у справах людина' (із маркером «розмовне слово, вираз») [13, т. 8, с. 681]): *Зникнення полоненого на Вітька майже не справило враження: я так і знав, сказав, роззява ти!* [2, с. 105]. Зауважимо, що виявлені антропономени в контексті твору позначають не тільки безвідповідальність героїні, а й підкреслюють стан розчарування інших персонажів твору стосовно її дій.

У мові досліджуваних текстів засвідчено й номінації на позначення невірноваженості та жорстокості героїв: **псих** ('психічно невірноважена людина' (із ремаркою «фамільярне слово, вираз») [13, т. 8, с. 373]): *У мене, казав, свій Батя є, ми свого комбата теж так називаємо, такий самий псих* [2, с. 206], **психопат** ('невірноважена людина, слова, думки, вчинки якої оцінюються як ненормальні' (зі стилістичними маркерами «розмовне слово, вираз», «лайливе слово, вираз») [13, т. 8, с. 376]); **садист** ('людина із садистичними нахилами, одержима садизмом' [13, т. 9, с. 11]): *Це щоб завтра весь Київ сказав, що Бен Ізраїлевич – це психопат і садист?* [10, с. 7]; **кретин** ('дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот' (із ремаркою «лайливе слово, вираз») [13, т. 4, с. 337]): *Навіщо ви вбили його в центрі Києва, кретини?* [10, с. 7]; **відморозок** ('безпринципна, аморальна людина, яка не зупиниться ні перед чим; силовий ресурс' [12, с. 82]): *<...> Кацапія вторглась в український Донбас, вихопила перших ліпших відморозків із брудного алкоголічного натовпу і призначила їх ватажками кацапських найманців* [10, с. 126]. Зауважимо, що номінатив **відморозок** репрезентований у тексті з метою підкреслити авторську індивідуальну характеристику нижнього прошарку соціуму, представники якого за короткий час стали керівниками протестів.

Особливе місце серед ілюстративного матеріалу посідають контекстуальні синоніми, зафіксовані в романі Галини Вдовиченко «Маріупольський процес»: **пристосуванці**, **терпіли**, **шукачі вигоди**. Про це можна стверджувати, враховуючи семантичне навантаження лексеми **пристосуванець** ('людина, яка безпринципно змінює свої погляди, переконання, смаки, вміло пристосовується до обставин' [13, т. 8 с. 43]): *Бо хохли – це ... Як би сказати? Ті, хто самі себе так називають, по-перше. По-друге, це пристосуванці. Терпіли. Шукачі вигоди* [2, с. 73]. Як бачимо, антропоназви **терпіли** та **шукачі вигоди** посилюють негативно забарвлення лексеми **пристосуванці**.

2.3. Назви людини за ставленням до інших осіб. У межах цієї підгрупи репрезентовано антропономени, які вказують на оманливу поведінку

персонажів творів: *шарлатан* ('неук, невіглас, який видає себе за знавця, фахівця; той, хто обдурує кого-небудь' [13, т. 11, с. 413]): *Я – не шарлатан, щоб видавати себе за «мистецтвознавця з Ватикану» <...>* [10, с. 168]; *шахрай* ('хитра, спритна й нечесна у своїх вчинках людина' [13, т. 11, с. 423]); *пройдисвіт* ('хитра, пролазлива, спритна у своїх вчинках людина; пройда' (із ремаркою «розмовне слово, вираз»), 'людина, здатна на ганебні, нечесні вчинки, на обман, підлість' (зі стилістичними маркерами «розмовне слово, вираз», «зневажливе слово, вираз») [13, т. 8, с. 191]): *Ну, що ти хочеш, реформаторів завжди не люблять, у всі часи і в усіх країнах, бо реформатори ламають звичні схеми роботи шахраїв і пройдисвітів* [10, с. 143]; *обіцяльник* ('той, хто дає багато обіцянок, але не виконує їх' [13, т. 5, с. 508]): *Стільки вже тих обіцяльників було, стільки дурили, не вірить вона нікому* [2, с. 69]; *брехун* ('людина, яка завжди говорить неправду' (із ремаркою «розмовне слово, вираз») [13, т. 1, с. 233]): *Іноді мені навіть хочеться, щоб він порушив слово, щоб я переконалася, що саме такого й варто було від нього чекати, що він такий, як усі брехуни* [2, с. 77].

До складу зазначеної підгрупи належать і лексеми для характеристики жадібних і надто багатих героїв роману Єлизавети Мельниченко «І засяє сонце». Так, виявлено негативнооцінний аугментатив *жлобина*, утворений за допомогою суфікса *-ин-*, який надає іменникові відтінку осуду та зневаги: *жлобина* ('скупа, жадібна людина'

із маркерами «мол.» (із загально-молодіжного жаргону), «жрм» (жаргонізована розмовна мова) [16, с. 109]): *Жлобина ти, – тихо буркнув Победімський Лисому <...>* [10, с. 26]. Звернімо увагу на негативнооцінний композит із суфіксоїдом *-філ – грошофіл*: *Пильнуй, щоб тобі самому не вратися, навіжений, схиблений грошофіл!* [10, с. 84]. Спостерігаємо й фразеологічну одиницю *гнида в золоті*, яка має негативне забарвлення: *Оту гниду в золоті треба «шмальнути» першою, – відповів Любим, який у цей час споглядав вершників у бінокль* [10, с. 157].

Висновки і пропозиції. Отже, здійснений аналіз антропонайменувань у зазначених прозових творах дає підстави стверджувати про наявність багатого образного лексикону української мови. Більшість репертуару оцінних номінативних одиниць становлять назви на позначення внутрішніх якостей людини (здебільшого із негативною конотацією, що зумовлено творчим задумом майстринь художнього слова). Засвідчено й фразеологічні номінації, які є важливим засобом увиразнення емоційно-оцінної характеристики персонажів та їхніх дій. Своєрідним функційним навантаженням вирізняються й композити, які найчастіше є сегментом фонду сучасної української оцінної ненормативної лексики. Важливу роль у процесі вираження відповідної конотації відіграють і словотвірні ресурси, зокрема суфікси суб'єктивної оцінки.

Перспективним вважаємо опис оцінного потенціалу антропономінації на базі інших вітчизняних творів новітньої доби.

Список літератури:

1. Бабій І. М. Індивідуально-авторська номінація осіб у романі «Рай» Василя Барки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія.* Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 19–22.
2. Вдовиченко Г. Маріупольський процес : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Довілля», 2015. 288 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. : іл.
4. Денисовець І. В. Словотвірна вербалізація емоційно-оцінної семантики в сучасній українській дитячій прозі : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 19 с.
5. Коновал І. І. Емотивно-оцінний потенціал просторічної лексики в ідіолекті Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія: Філологічні науки.* 2018. Вип. 93. С. 163–171.
6. Корольова В. Експресивний потенціал оцінних найменувань осіб у структурі художнього тексту. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 15. С. 347–350.
7. Кришук В. Л. Вербалізація оцінки в українській історичній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с.
8. Кришук В. Оцінка як предмет мовознавчих студій. *Філологічний дискурс* : зб. наук. пр. Хмельницький : ХГПА, 2015. Вип. 1. С. 74–78.
9. Леснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / за заг. ред. П. Ю. Гриценка; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.

10. Мельниченко Є. І засяє сонце : роман. Київ : Український пріоритет, 2018. 208 с.
11. Наумова Т. М. Номінація особи у сатирично-гумористичних текстах Івана Франка та Володимира Самійленка : дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2005. 175 с.
12. Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
13. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1. 1970. 799 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 8. 1977. 927 с.; Т. 9. 1978. 916 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 699 с.
14. Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Т. 1-10. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 14.11.2020).
15. Соловій У. В. Оцінно-образна номінація у структурі художнього тексту (на матеріалі української «малої прози» кінця XIX – початку XX століття) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 24 с.
16. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.

Dvoriankin V. O., Shchetynina D. O. EVALUATIVE ANTHROPONOMINATIONS IN UKRAINIAN LITERARY SPEECH OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article is devoted to the evaluative vocabulary as an important component of the Ukrainian nominative system and the dynamic resource of the language of literary texts. The description of evaluative anthroponyms in the newest Ukrainian literary speech is given with attention to the specifics of their semantic structure and functional and stylistic capacity. The sources of the research were the anthroponyms found in the texts of Galyna Vdovychenko's novels "The Mariupol Process" and Elyzaveta Melnychenko's novels "And the Sun Will Shine".

There are two main lexical and semantic groups: "Names to denote the external qualities and physical condition of human" (combines subgroups "Names of people by age", "Names indicating the height and features of the human figure", "Names to denote the physical state of human", "Names to denote the appearance of a untidy human") and "Names to denote the inner qualities of human" (includes subgroups "Names to denote the intellectual abilities of human", "Names of human by behavior or certain actions", "Names of human by attitude to other people").

The analysis of the illustrative material testifies the presence of a varied figurative vocabulary of the Ukrainian language. Most of the repertoire of evaluative nominative units are names to denote the inner qualities of human (mostly with a negative connotation, due to the creative idea of the masters of the literary word). Phraseological nominations have also been recorded as one of the means of expressing the emotional and evaluative characteristics of characters and their actions. Attention is also paid to the composites, which are most often appear as a component of the fund of modern Ukrainian evaluative non-normative vocabulary. Word-forming resources, in particular suffixes of subjective evaluation, also play an important role in the process of expressing the relevant connotation.

We see the perspective of further studies in the analysis of the estimated potential of anthroponomination on the basis of other Ukrainian prose works of the new era.

Key words: *literary speech, evaluative vocabulary, evaluative anthroponomination, names of human features, lexical-semantic group, composite.*